

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЮ ПРОДУКЦІЄЮ ЗАКАРПАТТЯ

Г.В. Спаський

доктор економічних наук

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, Україна

e-mail: spasskiy@ukr.net

Надійшла 7.07.2019

Мета. Оцінити стан зовнішньої торгівлі аграрних підприємств і підприємств харчової промисловості Закарпаття агропродовольчою продукцією та визначити напрями її розвитку. **Методи.** Аналітичний і порівняльний методи наукових досліджень. **Результати.** Установлено, що стримувальними чинниками посилення конкурентоспроможності регіональної агропродовольчої продукції на зовнішніх ринках є обмежена кількість видів експортоорієнтованої агропродовольчої продукції (зернові, насіння олійних культур, олії, частка яких у загальному експорті перевищує 60%); невідповідність окремих видів продукції міжнародним стандартам безпеки та якості продуктів харчування. Розширення ринків продажу українськими товаровиробниками й посилення конкурентних позицій на світовому ринку потребують істотного організаційного і технологічного оновлення виробництва, приведення технологічних процесів у відповідність до міжнародних ветеринарних і фітосанітарних вимог. **Висновки.** Для збільшення обсягів зовнішньої торгівлі продовольством, продукцією сільського господарства та переробної промисловості в Закарпатті слід розбудувати прикордонну інфраструктуру з боку України і країн ЄС. Установлено, що зовнішньоторговельна діяльність підприємств аграрного сектору потребує особливої уваги щодо якості аграрної продукції та ефективності її переробки. За якісних показників європейське продовольство є привабливішим для споживача за економічними ознаками, що забезпечує конкурентні переваги.

Ключові слова: прикордонний регіон, експорт, імпорт продовольства, харчова промисловість, сільське господарство, товарна структура.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201912-11>

Сільське господарство і харчова промисловість Закарпаття є важливими галузями виробництва агропродовольчої продукції.

Регіональний агропродовольчий ринок — це складна система економічних відносин,

де відбувається доведення продовольчої товарної продукції до споживача за допомогою біржової, оптової та роздрібної торгівлі з використанням логістичних і інформаційних мереж.

Одним із напрямів розвитку агропродовольчого ринку є активізація взаємовигідної зовнішньої торгівлі з країнами Європейського Союзу (ЄС) на основі участі господарюючих суб'єктів на зовнішньому ринку агропродовольства згідно з умовами асоційованого членства України в ЄС.

Для підвищення ефективності проведення зовнішньоторговельних операцій аграрними підприємствами та підприємствами харчової промисловості Закарпаття потрібне розроблення нових напрямів.

Зовнішня торгівля завжди була показником-індикатором функціонування регіональної економіки і показником участі регіону країни в міжнародному поділі праці та її інтеграції до ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми розвитку і функціонування зовнішнього агропродовольчого ринку висвітлено в наукових працях вітчизняних та іноземних науковців-аграрників. Значний вклад у розвиток науково-теоретичних, методичних і практичних аспектів формування зовнішньої торгівлі агропродовольчою товарною продукцією, її інфраструктурного забезпечення внесли вчені [1–10]. Підтверджено, що концептуальну основу державного регулювання ринкової економіки було сформовано зарубіжними фундаменталістами. Їх наукові дослідження стали базою для раціонального поєднання ринкового саморегулювання та інструментів державного впливу на функціонування агропродовольчого ринку. Однак регіональні аспекти розвитку агропродовольчого ринку України досліджено недостатньо.

Мета досліджень — оцінка стану зовнішньої торгівлі аграрних і підприємств харчової промисловості Закарпатської обл. агропродовольчою продукцією та визначення напрямів її розвитку.

Матеріали та методи досліджень. Методологічною основою проведеного дослідження стали положення економічної теорії, зовнішньоторговельних відносин розвитку регіону України. Використано історичний та аналітичний методи при формуванні та аналізі аналітичних матеріалів, для оцінки результатів дослідження — порівняльний метод наукових досліджень.

Результати досліджень. Установлено, що в Закарпатській обл. основною проблемою

для населення є не відсутність продуктів харчування, а обмежені економічні можливості їх придбання, низька купівельна спроможність жителів міста і селян. Виникає проблема забезпечення населення регіонів країни продуктами харчування. Важливими чинниками соціального аспекту забезпечення продовольством є фізична та економічна доступність продовольства для сільського та міського населення.

Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй визнає наявність продовольчої безпеки, коли всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступи до достатньої, безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім споживчим потребам для ведення активного та здорового способу життя [1].

Зовнішня торгівля в прикордонних регіонах країни є тим механізмом, що дає можливість подолати кризові явища в національній економіці, стати її постійним оздоровчим елементом.

Основними чинниками розвитку міжнародної торгівлі є міжнародний поділ праці, інтернаціоналізація виробництва продовольства, розвиток інновацій, діяльність транснаціональних корпорацій на світовому ринку, економічна торговельна інтеграція та зростання чисельності держав із відкритими економічними системами. Трансформація економіки, здійснювана в Україні, імплементація Угоди про асоціацію з ЄС потребують визначення основних напрямів щодо підвищення ефективності співпраці в цій сфері з прикордонними та транскордонними партнерами Закарпаття як регіону.

Україна характеризується потужним прикордонним і транскордонним потенціалами та особливими можливостями розвитку співпраці на суходутному та морському кордонах [4]. Про зовнішню торгівлю, що є одним із найважливіших напрямів транскордонного співробітництва, свідчить активність прикордонних областей у зовнішній торгівлі України. Станом на 1.01. 2019 р. частка прикордонних областей у загальноукраїнському імпорті становила 38,8%, експорті — 56,4%, у зовнішньоторговельному обороті — 48,3%.

Доведено, що прикордонні регіони мають переваги щодо розвитку зовнішньої торгівлі. Виокремленістю таких регіонів є їх

віддаленість від центральних агропродовольчих ринків країни та близькість до агропродовольчих ринків сусідніх держав, що дає їм додаткові можливості у використанні зовнішньоторговельних зв'язків.

Закарпатська область межує з 4-ма європейськими країнами: на півдні — з Румунією, на південному заході — з Угорщиною, на заході — зі Словаччиною, на північному заході — з Польщею. Тому зовнішня торгівля цього регіону може забезпечити значні поповнення державного бюджету. Розвиток зовнішньої торгівлі, зокрема нарощування експорту, збільшення або збереження його частки в європейській і світовій торгівлі є надзвичайно важливими чинниками функціонування економіки.

Досліджуваний регіон характеризується унікальним перехрестям економічних, підприємницьких, торговельних і транспортних шляхів, що сприяє розвитку міждержавної співпраці, перетворенню області в успішний міжнародний регіон відпочинку, лікування, туризму й рекреації.

Зовнішньоторговельна діяльність підприємств аграрного сектору потребує особливої уваги щодо якості аграрної продукції та ефективності її переробки. Адже якісні показники зарубіжного продовольства є привабливішими для споживача за економічними ознаками, що забезпечується конкурентними перевагами. Це — ціна продовольства, її якість та стабільність підприємств аграрного сектору.

Включення України в інтегрований європейський простір потребує приєднання Закарпаття до системи європейських транспортних коридорів, що дасть можливість змінити просторове становище нашої країни в загальній транспортній системі Євразійського континенту. Закарпаття, як і інші області України, потребує значних інвестицій у розвиток зовнішньоторговельної діяльності.

Політична нестабільність, відсутність безпеки вкладених інвестицій у країні, несприятливий інвестиційний клімат негативно впливають на розвиток інвестиційної діяльності регіону.

З удосконаленням зовнішньої торгівлі в аграрному секторі області потрібна розбудова прикордонної інфраструктури з боку України і країн ЄС.

Активізація зовнішньої торгівлі продовольством у регіоні потребує залучення іноземного капіталу в розвиток експортного виробництва; спеціалізації виробництва рослинницької і тваринницької продукції, характерної для регіону, та зростання її переробки; створення умов для утворення у зовнішній торгівлі позитивного сальдо, нарощування виробництва конкурентоспроможного продовольства, впровадження ефективних новітніх технологій в аграрний сектор; активного просування агропродовольчої товарної продукції підприємств області на зовнішні ринки та пошуку нових ніш на європейських ринках; збільшення обсягів експорту агропродовольства за допомогою збільшення частки товарів із високим ступенем переробки. Основні показники зовнішньої торгівлі товарами регіону наведено в табл. 1.

Аналіз зовнішньої торгівлі товарами області за 2018 р. свідчить про те, що зовнішньоторговельний оборот (із плюсовим сальдо 142,9 млн дол. США) порівняно з показником аналогічного періоду 2017 р. зріс на 38,2 млн дол. США (26,7%). Експорт товарів збільшився на 212,8 млн дол. США (29,6%), а імпорт збільшився на 174,6 млн дол. США (51,6%). Загальний товарооборот за 2018 р. становив 3175,2 млн дол. США, минулорічний показник за досліджуваний період — 2788,1 млн дол. США [11].

1. Зовнішня торгівля товарами Закарпатської області, тис. дол. США

Показник	Рік									2018р. у % до 2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Експорт	1156645	1397454	1385087	1299966	1382796	094380	1211902	1446425	1659251	143,4
Імпорт	1348593	1997926	2009085	2062449	1734557	1011507	1133381	1341660	1516296	1112,4
Сальдо	-191948	-600472	-623998	-762483	-351761	+82873	+78521	+104765	+142955	-

Джерело: [11].

2. Географічна структура експорту та імпорту товарів Закарпатської області (2018 р.), тис. дол. США

Показник	Усього	Країни СНД	Європа	Азія	Африка	Америка	Інші країни
Експорт	1659251	15308	1590373	6843	1346	8243	37138
Імпорт	1516296	19392	984321	356032	35019	23999	97533
Сальдо	+142955	-4084	+606052	-349189	-33673	-15756	-60395

Джерело: [11].

Кожна торгова операція характеризується згідно з її географічною і товарною структурами. У табл. 2 наведено дані, що характеризують динаміку розвитку зовнішньої торгівлі Закарпатської обл. згідно з її географічною структурою.

Підприємства Закарпатської обл. найбільше продукції експортують до країн Європи, що пов'язано з її географічним розташуванням. За аналізований період частка експорту до країн Європи є фактично незмінною і становить у середньому 95,7% від загального обсягу; 0,9% від загального обсягу експорту припадає на країни СНД; 3,4% — спрямовано в інші країни світу. Найбільшими імпортерами товарів і послуг до Закарпатської обл. в 2018 р. були країни Європи та Азії — 88,4% від усього імпорту товарів. Зокрема, частка імпорту країн Європи, Азії та інших країн у 2018 р. становила відповідно 64,9; 23,5 та 11,6%. Відзначимо зростання частки імпорту з країн Європи (23,4%), Азії (12%), в абсолютному виразі обсяг імпорту збільшився на 174636 тис. дол. США. Це пояснюється зростанням частки імпорту з Європи та інших країн світу, зокрема з Америки та Африки.

Основними країнами-партнерами Закарпатської обл. у сфері зовнішньої торгівлі впродовж 2018 р. були Угорщина, частка якої в товарообороті становила 34,9% від загального обсягу зовнішньої торгівлі товарами області, Німеччина — 10,1, Китай — 7,9, Чехія — 6,5, Польща — 5,2, Італія — 4,9, Австрія — 4,5, Словаччина — 4,2, Румунія — 2,4%. Найбільші обсяги експорту товарів Закарпатської обл. у звітному періоді здійснено до Угорщини — 56,1% від загального обсягу експорту [11].

Завдяки зростанню зовнішньоторговельних стосунків закарпатських і угорських суб'єктів область займає високе місце в українсько-європейській співпраці. Частка

Закарпаття в товарообміні між Україною та Угорщиною значно перевищує частку області в загальному обсязі української торгівлі [6].

Фундаментом для стратегічного напрямку розвитку транспортної інфраструктури регіону є створення умов для залучення міжнародних вантажопотоків із дотриманням принципів інтермодальності, багатофункціональності, використання сучасних енергооснащувальних технологій, відбудова комплексу з обслуговування вантажних потоків на базі міжнародного транспортно-логістичного центру, який стане природною точкою транзитного вантажопотоку в напрямі Схід–Захід [7].

Виникає необхідність завершення реформ, які сприятимуть розвитку підприємництва в аграрному секторі України.

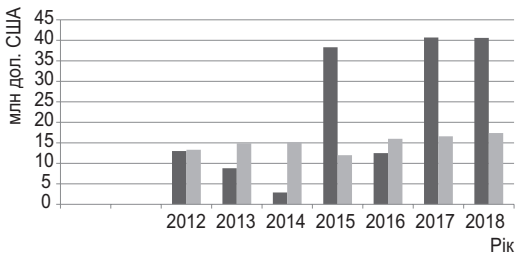
Повністю підтримуємо думку академіка П.Т. Саблука про те, що головною причиною краху економічної системи соціалізму стало орієнтування лише на теорію трудової вартості при ігноруванні насамперед землі як утворювача додаткової вартості [8].

Нині земельний потенціал України з високою родючістю сільськогосподарських угідь може розглядатися як конкурентна перевага. Однак практична реалізація потребує впровадження ефективної моделі земельних відносин.

У сучасних умовах економічні зміни в Україні мають бути узгодженими з інтеграційними процесами у світовій економіці та її прогностичними оцінками.

У зовнішній торгівлі України, зокрема й Закарпатті, завершено процес переорієнтації з ринків СНД на ринки ЄС. На це вплинули не лише економічний важіль, а й особлива політична ситуація, свідомість населення та соціальні пріоритети.

У 2018 р. спостерігалася стабілізація обсягів експорту (зменшився на 0,1 млн дол. США) та збільшення імпорту продукції

Динаміка обсягів експорту та імпорту товарної продукції сільського господарства і харчової промисловості, млн дол. США: ■ – експорт; ■ – імпорт

Джерело: [11]

сільського господарства і харчової промисловості (на 0,8 млн дол. США) порівняно з 2017 р. (рисунок).

Згідно зі статистичними даними у 2018 р. частка сільського господарства та харчової промисловості в регіональному валовому продукті становила 8%, в обсязі експорту агропродовольчої продукції — 16,7%. Слід зазначити, що останні 2 роки експорт перевищує імпорт приблизно вдвічі (див. рисунок). Це означає, що торговельний баланс є активним, тобто профіцитним, що є позитивним для розвитку зовнішньої торгівлі аграрних і підприємств харчової промисловості. Показники експорту та імпорту кожного року поступово зростають. Це свідчить про те, що динаміка зовнішньої торгівлі має тенденцію до зростання і сприяє розвитку діяльності стратегічних підприємств.

За даними табл. 3, основою експорту є сировинні види товарної продукції із низькою доданою вартістю, що позиціонує Україну як сировинний придаток розвинених країн Європи: частка сировини становить понад 50%. Отже, структурні параметри поки що не відповідають тенденціям сучасного напрямку розвитку держав.

Відбувається зміна акцентів ведення зовнішньоторгових операцій регіону. Істотним є вплив ЄС на регіони України, поступову імплементацію зони вільної торгівлі. Надзвичайно важливо те, що ЄС поступово впроваджує режим зони вільної торгівлі з Україною, що значною мірою вплине на розвиток регіонів. З урахуванням останніх тенденцій розвитку співпраці з транскордонними партнерами Закарпаття у зовнішній торгівлі найближчим

часом немає підстав очікувати стабілізації чи зростання реалізації продовольства на ринках країн СНД.

Уряд має знайти шляхи дієвої підтримки українського експорту на рівні країни і регіонів. Зовнішня торгівля прикордонного регіону загалом і безпосередньо з транскордонними партнерами не може стати вагомим чинником соціально-економічного розвитку Закарпаття без розроблення довгострокової стратегії зовнішньої торгівлі та структурної трансформації економіки [9].

Найбільшим негативним фактором зовнішньої торгівлі Закарпаття є те, що область

3. Товарна структура зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських і підприємств харчової промисловості Закарпаття за 2018 р.

Товари	Експорт	Імпорт
	тис. дол. США	
Живі тварини, продукти тваринного походження:		
молоко та молочні продукти, яйця птиці, мед	1874,2	11570,2
інші продукти тваринного походження	1690,0	851,8
Продукти рослинного походження:		
їстівні плоди та горіхи	184,2	10718,4
кава, чай	72248,4	13830,3
зерно	13680,6	6300,9
насіння і плоди олійних рослин	331,2	3092,8
інше	21272,0	1098,4
Готові харчові продукти:		
жири та олії тваринного або рослинного походження	35098,5	90,1
продукти з м'яса, риби	284,4	3248,1
цукор і кондитерські вироби з нього	35509,3	68595,6
какао та продукти з нього	613,0	226,4
готові продукти із зерна	541,6	548,8
продукти переробки овочів	789,0	120,6
алкогольні і безалкогольні напої та оцет	199,2	846,3
залишки і відходи харчової промисловості	546,1	587,0
тютюн і промислові його заміники	1635,0	1221,0
інше	21438,2	45101,2
Джерело: [12].	38,7	196,6
	9062,8	18573,3
	645,7	1174,4

упродовж багатьох років залишається експортером переважно сировини та напівфабрикатів і не спромоглася збільшити частку продовольчих товарів із високою доданою вартістю у загальній структурі.

Дослідженнями встановлено, що стримувальними чинниками посилення конкурентоспроможності регіональної агропродовольчої продукції на зовнішніх ринках є обмежена кількість видів експортоорієнтованої агропродовольчої продукції (зернові, насіння олійних культур, олії, частка яких у загальному експорті перевищує 60–65%); невідповідність окремих видів продовольства і товарної продукції міжнародним стандартам. Завоювання продовольчих ринків українськими товаровиробниками й посилення

конкурентних позицій на світовому та європейському ринках потребує впровадження значних організаційних і технологічних інновацій, приведення технологічних процесів у відповідність до міжнародних ветеринарних і фітосанітарних вимог, відбудови експортної інфраструктури.

Підприємства аграрного сектору, які не опанували передові методи стратегічного планування зовнішньої торгівлі, приречені на невдачі в конкурентній боротьбі на зовнішньому ринку [10]. Тому що зовнішня торгівля продовольством стане успішною лише тоді, коли вихід підприємств аграрного сектору на міжнародні ринки буде добре продуманим, усебічно обґрунтованим і матиме довгострокові цілі.

Висновки

Зі збільшенням обсягів зовнішньої торгівлі продовольством, продукцією сільського господарства та переробної промисловості в Закарпатті слід розбудовувати прикордонну інфраструктуру з боку України і країн ЄС.

Зовнішньоторговельна діяльність підприємств аграрного сектору потребує особливої уваги щодо якості сільськогосподарської продукції та ефективності її переробки. За якісних показників європейське продовольство є привабливішим для споживача за економічними ознаками, що забезпечує конкурентні переваги.

Напрямами вдосконаленого розвитку аграрного сектору економіки Закарпаття є розроблення стратегії ефективного розвитку зовнішньої торгівлі продовольством;

формування системи її довгострокових цілей; оцінка потенційних можливостей підприємств на конкретному продовольчому ринку; розроблення міжнародної маркетингової стратегії аграрних підприємств харчової промисловості, задіяних у зовнішній торгівлі. Завдяки підвищенню конкурентоздатності сільськогосподарської та продукції харчової промисловості із застосуванням сучасних енергооснащувальних технологій можна досягти ефективності в зовнішній торгівлі.

Подальшого дослідження потребують інструменти управління економічними процесами регіону, які забезпечуватимуть використання зовнішньоторговельних переваг Закарпаття.

Спасский Г.В.

ННЦ «Институт аграрной экономики», ул. Героев Обороны, 10, г. Киев, 03127, Украина; e-mail: spasskiy@ukr.net

Направления развития внешней торговли агропродовольственной продукцией Закарпаття

Цель. Оценить состояние внешней торговли сельскохозайственных и предприятий пищевой промышленности Закарпаття агропродовольственной продукцией и определить направления ее развития. **Методы.** Аналитические и сравнительные методы научных исследований. **Результаты.** Установлено, что удерживающими факторами

усиления конкурентоспособности региональной агропродовольственной продукции на внешних рынках являются лимитированное количество видов экспортоориентированной агропродовольственной продукции (зерновые, семена масличных культур, растительные масла, удельный вес которых в общем экспорте превышает 60%) и несоответствие отдельных видов продукции международным стандартам безопасности и качества продуктов питания. Расширение рынков сбыта украинскими товаропроизводителями и усиление конкурентных позиций на мировом рынке требуют существенного организационного и технологического обновления производства, приведения

технологічних процесів в відповідності з міжнародними ветеринарними та фітосанітарними вимогами. **Висновки.** Для збільшення обсягів зовнішньої торгівлі продовольством, продукцією сільськогосподарського господарства та переробляючої промисловості в Закарпатті необхідно розширяти прикордонну інфраструктуру з української та з боку країн ЄС. Встановлено, що зовнішньоторгівельна діяльність підприємств аграрного сектору потребує особливого уваги до якості сільськогосподарської продукції та ефективності її переробки. Через якісні показники європейське продовольство більш привабливе для споживача за економічними ознаками, що забезпечує конкурентні переваги.

Ключові слова: прикордонний регіон, експорт, імпорт продовольства, харчова промисловість, сільське господарство, товарна структура.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201912-11>

Spaskiy G.

NSC «Institute of Agricultural Economics», 10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03127, Ukraine; e-mail: spaskiy@ukr.net

Directions for the development of foreign trade in agri-food products of Zakarpattia

The purpose. To assess the state of foreign trade of agricultural and food industry enterprises of Zakarpattia and to determine the direction of

its development. **Methods.** Analytical and comparative research methods. **Results.** It has been established that the limiting factors in enhancing the competitiveness of regional agri-food products in foreign markets are the limited number of types of export-oriented agri-food products (grains, oilseeds, vegetable oils, the share of which in the total export exceeds 60%) and the discrepancy of certain types of products with international safety and quality standards food products. The expansion of sales markets by Ukrainian producers and the strengthening of competitive positions in the world market require substantial organizational and technological renewal of production, bringing technological processes in line with international veterinary and phytosanitary requirements. **Conclusions.** To increase the volume of foreign trade in food, agricultural products and processing industry in Zakarpattia, it is necessary to expand the border infrastructure from the Ukrainian and from the EU countries. It has been established that the foreign trade activities of agricultural enterprises require special attention to the quality of agricultural products and the efficiency of their processing. Due to quality indicators, European food is more attractive for consumers on economic grounds, which provides competitive advantages.

Key words: border region, export, food import, food industry, agriculture, commodity structure.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201912-11>

Бібліографія

1. Кваша С.М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку: монографія. Київ: НУБіПБ, 2000. 225 с.

2. Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Наука, 1993. Кн. 1. С. 344–356.

3. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента денег. пер. с англ. Н.Н. Любимова, ред. пер. Л.Н. Кураков. Москва: Гелиос АРВ, 1999. 352 с.

4. Савко Н.Н. Торговельний потенціал України. Бізнес. 2010. № 8. С. 11–12.

5. Гальцова О.Л. Сучасний стан експортного потенціалу АПК України. Економіка та держава. 2014. № 3. С. 12–17.

6. Дугинєць Г.В. Сучасні особливості зовнішньоторговельних відносин України з Угорщиною. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2015. Т. 3. № 12. С. 14–19.

7. Черленяк І.І., Сойма С.Ю. Карпатський євро регіон та розвиток міжнародного бізнесу

в прикордонній Закарпатській області. Наук. вісник УжНУ. Серія «Економіка». 2014. Вип. № 3 (44). С. 183–187.

8. Саблук П.Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в XXI ст. Київ: ІАЕ, 2001. 93 с.

9. Зеліч В.В. Аналіз тенденцій розвитку співробітництва з транскордонними партнерами України та Закарпаття у зовнішній торгівлі. Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Серія «Економіка». Вип. 2(46). 2015. С. 137–144.

10. Samuelson P. Közgazdaságtan. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988. 898 p.

11. Головне управління статистики у Закарпатській області. Про щорічну діяльність підприємств Закарпаття на зовнішньому ринку товарів. Ужгород, 2018. 45 с.

12. Статистичний збірник Закарпатської області за 2018 р. Головне управління статистики у Закарпатській області. Ужгород, 2019. 597 с.